

Werkgelegenheid onder lager opgeleiden in een mondialiserende economie

Masterscriptie Sociologie

Key words: Europa, OECD, werkloosheid, laagopgeleiden, polarisatie

David Sluiman 351001

Erasmus Universiteit Rotterdam: Dr. Jeroen van der Waal

Dr. Ferry Koster

Maandag 09-01-2012

Samenvatting

Economische mondialisering heeft gevolgen voor de arbeidsmarktpositie van lager opgeleiden in reeds geïndustrialiseerde landen. Dat arbeidplaatsen in de producerende sector verhuizen naar lagelonenlanden, is een bekend fenomeen. Waar echter geen consensus over bestaat, zijn de gevolgen voor de arbeidsmarktpositie van lager opgeleiden. De populaire uitleg is, dat het verlies aan banen in de producerende sector simpelweg leidt tot een hogere werkloosheid onder lager opgeleiden. Dit onderzoek toont echter aan dat hier geen sprake van is. Landen die relatief veel investeren in het buitenland, hebben in tegenstelling tot wat op basis van International Trade Theory kan worden verwacht, een lagere werkloosheid onder lager opgeleiden. De groei van de geavanceerde dienstensector, waar voornamelijk hoger opgeleiden werkzaam zijn, draagt direct bij aan de afname van werkloosheid onder lager opgeleiden. Dit is geheel in lijn met de polarisatiethese van Saskia Sassen. Offshoring en outsourcing leiden niet tot een hogere werkloosheid onder lager opgeleiden omdat zij, bij afwezigheid van banen in de producerende sector, elders werk vinden of arbeid verrichten dat mensen in de geavanceerde dienstverlening direct en indirect ondersteunt.

Abstract

Economic globalization has effects on the labor market position of the less educated in industrialized countries. That jobs in the producing sectors are being moved to low-wage countries is a well known phenomenon. However, there is no consensus, about the exact consequences for employment opportunities for the lower educated. International Trade Theory states that the diminishing amount of jobs in the producing sectors directly leads to higher unemployment of the lower educated. This thesis shows that this is not the case. On the contrary: countries with a relative high Foreign Direct Investment actually show a lower unemployment rate among the lower educated. This conclusion is in conflict with International Trade Theory, but is in accordance with the Polarization Thesis by Saskia Sassen. Growth of the advanced producer services sector directly contributes to a lower unemployment level among the under educated. Offshoring and outsourcing do not lead to higher unemployment among the lower educated: in the absence of jobs in the producing sectors they find work elsewhere. Work in the growing demand for supporting services.

Inleiding

For everybody, though, 'globalization' is the intractable fate of the world, an irreversible process; it is a process which affects us all in the same measure and in the same way. We are all being 'globalized' – and being 'globalized' means much the same to all who 'globalized' are.

All vogue words tend to share a similar fate:... they turn into no-questions asked canons (Bauman 1998 : 1).

De Amerikaanse vliegtuigbouwer Boeing had in 1990 156.000 personen in dienst binnen de Verenigde Staten. Begin jaren negentig begon Boeing echter banen te schrappen, alleen al 50.000 in Seattle, de thuisstad van de onderneming. In 2002 was het Amerikaanse personeelsbestand geslonken tot 30.000 personen, waarvan 26.000 personen werden gerepresenteerd door de arbeidersvakbond *International Association of Machinists* (Craypo & Wilkinson 2003). Boeing verhuiste grote delen van de productie naar lagelonenlanden, soms in ruil voor verkoopcontracten met landen die vliegtuigen afnemen. Deze vorm van outsourcing transformeerde Boeing van een onderneming die haar eigen onderdelen maakte, naar een onderneming die het vliegtuig alleen nog assembleert en daarvoor afhankelijk is geworden van buitenlandse leveranciers. De CEO Philip M. Condit erkende deze transitie: *We are an assembler, an integrator...we will probably [make fewer] parts, which are most efficiently made by people who focus on doing that* (Craypo & Wilkinson 2003). Boeing verdedigde de gang van zaken door te beweren dat het haar productie wel naar het buitenland moest verhuizen om concurrerend te kunnen blijven.

Boeing is slechts één voorbeeld uit velen. Zoals te zien in de cijfers van de OECD (2007) en UNCTAD (2011) is het aantal ondernemingen dat productiecapaciteit verhuist naar locaties waar men gebruik kan maken van het aanbod van goedkope arbeidskrachten en/of de nabijheid van grondstoffen of infrastructuur, omvangrijk en groeiende. Het verhuizen en in eigen beheer houden van productiecapaciteit (offshoring) of activiteiten buiten de onderneming uitbesteden (outsourcing) zijn de meest voorkomende vormen (Helpman 2011).

Er lijkt consensus te zijn ontstaan over het daadwerkelijk plaatshebben van economische mondialisering (OECD 2007; Hill, Leshner & Nordas 2008; UNCTAD 2011). Nationale grenzen vervagen, kapitaal is niet langer locatiegebonden, landen gaan onderling verregaande samenwerking aan, er ontstaan internationale instituties en alledaagse producten in onze huiskamers komen van over de hele wereld. Over de

gevolgen die deze economische mondialisering heeft op de arbeidsmarktpositie van lager opgeleiden, bestaat echter alles behalve overeenstemming.

De heersende gedachte is dat fabrieken worden gesloten in het westen om vervolgens in landen waar arbeid goedkoper is, weer opgezet te worden. Het ontslag van productiemedewerkers leidt in het westen tot werkloosheid onder lager opgeleiden (zie bijvoorbeeld het interview met Jacques Sapir in NRC Handelsblad 3-11-2011 : 28). Het ontslag van productiemedewerkers, de loonmatiging ten gunste van de concurrentiepositie en de sluiting van fabrieken in regio's waar het werk toch al niet voor het oprapen ligt, zorgt voor maatschappelijke onrust en sociale ontwrichting (Sennet, 1998; 2003; 2008).

Volgens Zygmunt Bauman (1998) is mondialisering een fenomeen dat sociale klassen polariseert. De elite profiteren van grenzeloos verkeer van kapitaal en goederen en hebben in toenemende mate macht over een plaatsgebonden onderklasse. Het zijn de mensen in de onderklasse, die sociaal en cultureel verbonden zijn aan hun leefomgeving, maar hun banen zien verdwijnen naar lagelonenlanden, aldus Bauman. Het is deze machteloosheid van een onderklasse, ten opzichte van de (economische) elite, die hen in de Liquid Modern World, zoals Bauman dat noemt, hun bestaanszekerheid ontnemt. Voor een soortgelijke theorie zie ook Ulrich Beck (Beck, 2000).

Toch zijn er naast deze theorieën van oorzaak (mondialisering) en gevolg (hoge werkloosheid onder lageropgeleiden), in dit artikel onder de noemer International Trade Theory, nog een andere theorie beschikbaar, de polarisatiethese van Saskia Sassen (2001).

International Trade Theory (ITT) en de polarisatiethese erkennen beide dat de-industrialisatie in ontwikkelde economieën (OECD landen) plaatsvindt, maar over de gevolgen voor met name lager opgeleiden, in deze ontwikkelde economieën, lopen de meningen uiteen. Beide theorieën bevestigen de afname van werkgelegenheid voor lager opgeleiden in de industriële sector. ITT beweert dat dit leidt tot een afname van de werkgelegenheid van lager opgeleiden in haar geheel. Het verdwijnen van banen in de industriële sector leidt niet tot een toename van banen in andere sectoren en dus tot een toename van werkloosheid.

De polarisatiethese beweert echter dat de groei van de dienstensector voor hoger opgeleiden leidt tot een toename van diensten die worden verricht door lager opgeleiden. In andere woorden dat de groei van de dienstensector zich niet beperkt tot hoger opgeleiden, maar dat ook lager opgeleiden hiervan profiteren. Omdat

offshoring en outsourcing de vraag naar hoger opgeleid besturend en coördinerend personeel doet toenemen, kan deze groeiende groep hoger opgeleiden op hun beurt in toenemende mate gebruik van de diensten van lager opgeleiden in zowel de persoonlijke als professionele dienstverlening.

De gevolgen voor de werkgelegenheid van lager opgeleiden, zoals uiteengezet in beide theorieën, lopen uiteen en dat leidt in onderzoeken die zich beperken tot een van de twee theorieën tot conclusies die te eenduidig zijn. Er kan zowel sprake zijn van een afname in de werkgelegenheid voor lager opgeleiden binnen de producerende sectoren (ITT), als een toename van de werkgelegenheid voor lager opgeleiden binnen de dienstensector (polarisatiethese). Het verdwijnen van banen in de producerende sector kan goed worden verklaard aan de hand van International Trade Theory. De eventuele groei van banen voor lager opgeleiden in de dienstverlenende sector kan worden verklaard aan de hand van de polarisatiethese. Door beide theorieën te gebruiken kan tot een vollediger beeld worden gekomen. Het resultaat van voorgaande onderzoeken is tot op heden, dat er niet op voorhand kan worden beweerd dat mondialisering leidt tot een hogere werkloosheid onder lager opgeleiden. Het doel van dit onderzoek is om beide theorieën naast elkaar te zetten om zo tot een beter begrip te komen van de gevolgen van een mondialiserende economie op de werkloosheid onder lager opgeleiden in geïndustrialiseerde economieën.

Dit heeft geleid tot de volgende hoofdvraag: leiden offshoring en outsourcing tot een hogere werkloosheid onder laaggeschoolden in OECD landen?

Theorie

One question concerns the relationship between advanced and less advanced sectors. Conceivably, growth in leading sectors (...) could (1) be natural regarding employment and wages in less advanced sectors; (2) promote growth in the other sectors under existing or enhanced wage and employment levels; (3) promote growth in other sectors but under conditions that represent a deterioration of employment and wage levels; (4) contain, block, or reduce growth in other sectors (Sassen 2001 : 199).

Offshoring, outsourcing en internationale handel zijn alles behalve nieuwe fenomenen. De eerste vormen van outsourcing vonden al plaats rond het jaar 1800 (Sperber, 2000). Doordat gilden in steden de productie beheersten en de prijzen

vaststelden, waren het handelaren, in met name de textielindustrie, die dit monopolie probeerden te doorbreken door op zoek te gaan naar producenten buiten de steden. Door plattelandsbewoners het handwerk te laten doen (historici noemen deze vorm van outsourcing ook wel *cottage industry*) konden lagere prijzen worden bedongen door deze kleine producenten met elkaar te laten concurreren. De uitbesteding van productiewerk van de stad naar het platteland is inmiddels overgegaan naar het uitbesteden van het ene land naar een ander, vaak aan de andere zijde van de wereld.

Ook de zorgen over de positie van on- en laaggeschoolde arbeiders is niet nieuw. Adam Smith (1723-1790) maakte zich in zijn boek *The theory of Moral Sentiments*, zorgen over de gevolgen van arbeidsdeling op de positie van de arbeiders. Emile Durkheim (1858-1917) noemde de toenemende arbeidsdeling noodzakelijk maar immoreel. De Franse filosoof de Tocqueville (1805-1859) brengt het mooi onder woorden: *As the principles of the division of labour is ever increasingly applied ...art makes progress but the artisan regresses.*

Daarmee staat theorievorming over de positie van lager opgeleiden op de arbeidsmarkt in een lange traditie. De zorgen over de positie van lager opgeleiden op de arbeidsmarkt heeft zich verplaatst van het microniveau van Adam Smith's speldenfabriek, naar een mondiaal niveau van internationale handel, offshoring en outsourcing.

De huidige mondialisering kent grote overeenkomsten met de mondialisering golf van voor de eerste wereldoorlog. Youssef Cassis (2010) vangt mondialisering in vijf elementen: het vrije verkeer van personen en goederen, verbeterde transport faciliteiten, snellere vormen van communicatie, toenemende internationale handel en een enorme toename van financieel verkeer. Alle bovengenoemde elementen, met uitzondering van het vrije verkeer van personen, zijn in het heden teruggekeerd (Cassis 2010). Het is met name de deregulatie, dat met de verkiezing van Margaret Thatcher in 1979 en Ronald Reagan in 1981 tot stand kwam, welke een nieuwe trend van internationale investeringen in gang zette (Cassis 2010). Sinds die tijd is de outward FDI sterk in omvang toegenomen (UNCTAD 2011; of zie appendix 1), en zou het een effect op de werkloosheid van lageropgeleiden moeten gaan hebben (zie appendix 2).

International Trade Theory

Sinds het ontstaan van de economie als wetenschap stelt men zich de vraag hoe internationale handel is ontstaan. Waarom zou men iets kopen buiten de eigen regio als het ook zelf kan worden gemaakt of een goed alternatief kan worden gevonden? De antwoorden op deze vraag zijn doorgaans onder te verdelen in twee antwoordengroepen: (1) het is goedkoper om te kopen dan om zelf te produceren, of de benodigde grondstoffen zijn niet voor handen en (2) er is (nog) geen goed alternatief beschikbaar (Helpman 2011).

Sinds de transportkosten de afgelopen decennia sterk zijn afgenomen en de informatietechnologie het belang van tijd en plaats heeft gereduceerd, is het aantrekkelijk geworden voor producenten om de grondstof en het meest geschikte arbeidspotentieel bij elkaar te brengen en zo kosten te drukken (Helpman 2011).

Het vrije verkeer van kapitaal en goederen maakt het voor multinationale ondernemingen mogelijk om productiecapaciteit en diensten te vestigen op een locatie die daar het meest geschikt voor is. In de literatuur wordt dit Foreign Direct Investment (FDI) genoemd. Onder FDI valt meer dan alleen maar offshoring en outsourcing. Ook internationale fusies en acquisities, sub-contracting en productie onder licentie vallen daaronder (Epstein 2003). FDI is daarmee een verzamelnaam voor internationale investeringen. De omvang van investeringen in buitenlandse activiteiten door multinationale ondernemingen, groeit al decennia harder dan de internationale handel (Epstein 2003; Perraton 2003; Helpman 2011), wat aangeeft dat multinationale ondernemingen geloven dat investeringen in het buitenland, die door hogere aanloopkosten gebruikelijkerwijs meer tijd nodig hebben om rendabel te worden, in toenemende mate rendabel zullen zijn (Helpman 2011). Een toename van FDI zal leiden tot een verdere toename van internationale handel, aldus Helpman. In de periode tussen 1970 en 2005 is het FDI- volume 55 maal groter geworden en groeide daarmee harder dan de wereldhandel (Hill, Leshner & Nordas 2008). Inmiddels gaat meer dan de helft van outward FDI naar ontwikkelingslanden (UNCTAD 2011) wat inhoudt dat een groot deel van de investeringen niet meer tussen ontwikkelde landen plaatsvindt, zoals voorheen het geval was, maar tussen ontwikkelde en ontwikkelingslanden. FDI wordt daarmee gezien als de motor achter economische mondialisering (Wood 1991; 1998; Castells 2000; Sassen 1999; 2001; UNCTAD 2011). Met andere woorden, de groei van het aantal multinationale ondernemingen en de diversificatie van hun internationale investeringstroom buiten het land waar deze van

oudsher zijn gevestigd, hebben economische mondialisering een slinger geven en aangezien de FDI nog altijd harder groeit dan de wereldhandel, zal dat naar verwachting ook in de toekomst zo zijn. Omdat er zoveel wordt geïnvesteerd in outsourcing en offshoring en deze concepten worden uitgedrukt in FDI (Perraton 2003), wordt FDI gezien als een factor in de stijging van het aantal werklozen onder laagopgeleiden in OECD landen (Wood 1991; 1998 Alderson & Nielsen 2001). Het zijn immers offshoring en outsourcing die het aantal banen in de producerende sector doet afnemen, omdat ze worden verhuist of uitbesteed aan lagelonenlanden (Craypo & Wilkinson 2003; OECD 2007) Dit heeft gevolgen voor de arbeidsmarktpositie van lageropgeleiden in landen waar deze productiecapaciteit tot voorkort gevestigd was. Hoe hoger de FDI, des te meer banen naar lagelonenlanden worden verhuist of uitbesteed.

FDI leidt volgens de International Trade Theory literatuur tot meer offshoring en/of outsourcing, en binnen OECD landen tot het verlies van banen in de producerende sector en daarmee voor lager opgeleiden in het algemeen. Dit leidt tot hypothese 1: *OECD landen met de hoogste outward FDI hebben de hoogste werkloosheid onder lageropgeleiden.*

De polarisatiethese

De OECD (2007) stelt dat ondernemingen die er voor kiezen om productie in lagelonenlanden te vestigen, profiteren van een groeiende winstmarge, stijgend marktaandeel en hogere uitgaven aan research and development. De groei van banen in de dienstensector, door toedoen van investeringen in het buitenland, is groter dan de daling van werkgelegenheid door toedoen van offshoring en outsourcing. Ondernemingen in de producerende sector die veel van hun productie buiten de landsgrenzen huisvesten of uitbesteden, leveren een netto bijdrage aan de groei van banen voor hoger opgeleiden (OECD 2007 : 8).

Over reden waarom er veel meer aandacht wordt besteed aan de nadelen van offshoring en outsourcing en de voordelen over het hoofd worden gezien is de OECD duidelijk: De negatieve gevolgen van offshoring zijn vaak direct zichtbaar omdat het verdwijnen van banen vaak directe consequenties heeft. Echter zijn de positieve gevolgen van offshoring en outsourcing vaak pas na een langere periode zichtbaar, als deze positieve effecten überhaupt met offshoring of outsourcing in verband worden gebracht (OECD 2007 : 8).

Dit vertraagde verband tussen offshoring en outsourcing en de groei van banen in de dienstverlenende sector duiden, is precies wat de polarisatiethese doet. Dat wereldhandel en FDI toenemen en dat dit consequenties heeft voor het aantal banen binnen de producerende industrieën in ontwikkelde economieën, wordt niet ontkend. Echter is er volgens een van de grondleggers van de polarisatiethese, Saskia Sassen (2001), een keerzijde aan deze trend te ontwaren. De theorie van Sassen richt zich voornamelijk op steden (New York, Londen en Tokyo), maar is ook toepasbaar op landen als geheel, hetgeen het observatieniveau van dit onderzoek is.

De polarisatiethese stelt dat het verlies van banen in de door vakbonden beheerste producerende sector, met bijbehorend verlies aan vaardigheden (Craypo & Wilkinson 2003; Sennet 2008), leidt tot een verlies van middeninkomens en daarmee tot een samenleving in de vorm van een zandloper (Sassen, 2001). Er ontstaat een bovenlaag van hoger opgeleide professionals, werkzaam in de dienstensector en een onderlaag van een lager opgeleid dienstenproletariaat. De middenklasse die zich de afgelopen eeuw heeft ontwikkeld en met name werkzaam was in de industriële sector, is langzaam aan het verdwijnen (Sassen, 1999; 2001; Craypo & Wilkinson 2003).

De groei van de dienstensector is mede het resultaat van outsourcing en offshoring. Om de coördinatie van productie en transport op verschillende locaties mogelijk te maken is ondersteunend personeel nodig (Sassen 2001). Het werk in de industriële sector wordt vervangen door werk in de dienstensector. Deze commerciële dienstverleners blijven werkzaam in de ontwikkelde economieën en voorzien in de coördinatie van, wat Saskia Sassen *the Global Assembly Line* noemt (Sassen 2001: 10): een wereldwijd netwerk van productielocaties die tezamen de productie van onderdelen of gehele producten verzorgen, hetgeen een complexe vorm van management en planning vereist. Het gaat vaak om goed betaalde banen in arbeidsintensieve sectoren waar, in tegenstelling tot productiewerk, de mogelijkheden om de arbeidsproductiviteit per gewerkt uur te verhogen beperkt zijn (Wood 1991; 1998; OECD 2007). Het betreft namelijk werk dat niet of nauwelijks geautomatiseerd kan worden, wat er op duidt dat het menselijke aspect in de (commerciële) dienstverlening van groot belang blijft.

Het plannen, coördineren, begeleiden en controleren van offshoring en outsourcing vanuit het westen valt onder de noemer geavanceerde producentendiensten. In landen die de grootste outward FDI hebben en dus veel te maken hebben met offshoring en/of outsourcing is op basis van de polarisatiethese (Sassen 2001) en de uitkomsten van het OECD rapport *Offshoring and Employment, trends and impacts* (2007) te

verwachten dat de behoefte aan geavanceerde producentendienstverlening ook groot is en de omvang van de dienstensector toeneemt na mate de FDI omvangrijke wordt.

Hypothese 2: De groei/aanwezigheid in geavanceerde producentendiensten is het hoogst in landen die de grootste outward FDI kennen.

De groei van de geavanceerde producentendienstensector verschaft ook werk aan personen in ondersteunende diensten (Sassen 2001). Hierbij kan worden gedacht aan diensten in de vorm van beveiliging, catering, schoonmaakwerk en persoonlijke ondersteuning. Omdat de personen die werkzaam zijn in de geavanceerde dienstverlening zich in toenemende mate specialiseren en onder steeds grotere tijdsdruk werken, neemt men ondersteunend personeel in dienst om deze specialisten werk uit handen te nemen (Sassen 2001).

Naast dit mechanisme, is er sprake van een tweede stroming van consumentendienstverlening. Professionals in de geavanceerde dienstensector maken gebruik van persoonlijke diensten die hen, naast hun dagelijkse werkzaamheden, werk uit handen nemen en daarmee tijd bespaard (Sassen 2001). Denk hierbij aan werk in de zorg, kinderopvang, huishoudelijke dienstverlening, horeca en dergelijke.

Deze zakelijke en persoonlijke dienstverlening aan personen in de geavanceerde producentendienstverlening, verschaft veel werk aan mensen in de eenvoudige dienstverlening, aldus Sassen. Naast de banen voor specialisten zou de vraag naar ondersteunend personeel stijgen, omdat ook zij werk in de dienstensector zullen vinden.

Hypothese 3: De groei/aanwezigheid van consumentendienstverlening en eenvoudige producentendienstverlening is het hoogst in landen die de grootste outward FDI kennen.

Het zijn voornamelijk de hoger opgeleiden die werk vinden in de geavanceerde producentendiensten. Deze goed betaalde professionals maken, aldus de polarisatiethese, gebruik van de diensten van lager opgeleiden voor persoonlijke of professionele ondersteuning. De geavanceerde dienstensector voorziet hoger opgeleiden van goedbetaalde banen en de polarisatiethese stelt dat deze mensen gebruik zullen maken van consumenten- en eenvoudige producentendienstverlening om te voorzien in een aantal basisbehoeften. Hiermee zal ook de vraag naar lager opgeleiden in de dienstensector toenemen. Een groei van de geavanceerde dienstensector, waarin hoger opgeleiden werkzaam zijn, zal naar verwachting leiden tot een groei van een aantal banen in de eenvoudige dienstverlening waarin

voornamelijk lager opgeleiden werk zullen vinden. Hoe groter de geavanceerde dienstensector, des te groter de vraag naar ondersteunend personeel aldus de polarisatiethese.

Hypothese 4: *Landen die de sterkste groei/aanwezigheid in geavanceerde producentendiensten kennen hebben de hoogste werkgelegenheid onder lager opgeleiden.*

Hypothese 5: *Deze lage werkloosheid onder lager opgeleiden is een gevolg van de creatie van banen in de consumentendienstverlening en eenvoudige producentdienstverlening.*

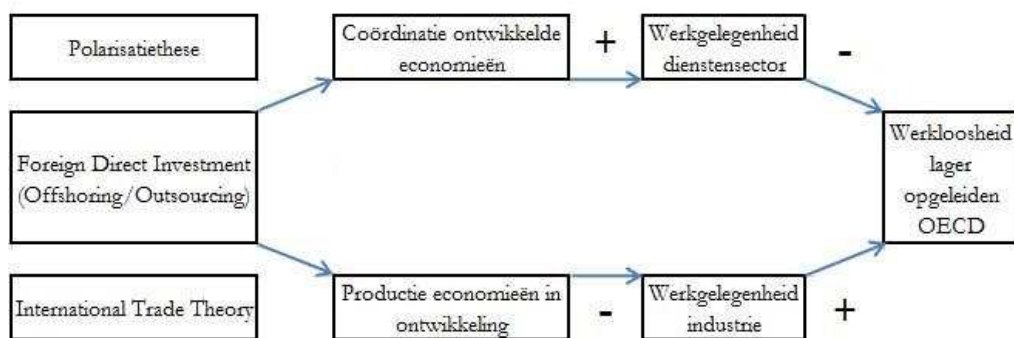
Conceptueel model

Om het theoretische kader overzichtelijk te maken, worden hier, in een model, de hoofdlijnen en verwachte oorzaken en gevolgen aangegeven.

Offshoring leidt volgens ITT tot een verhuizing van productiecapaciteit naar lagelonenlanden. Daarmee neemt de werkgelegenheid binnen de industriële sector af in OECD landen. Dit heeft tot gevolg dat de werkloosheid onder laagopgeleiden toeneemt (H1).

Offshoring en outsourcing leiden volgens de polarisatiethese tot een groei van de sectoren binnen de geavanceerde dienstverlening (H2). Deze groei van de gecompliceerde dienstverlening doet volgens de polarisatiethese de vraag naar eenvoudige dienstverlening groeien (H3). Deze groei van de eenvoudige dienstverlening zal leiden tot een afname van de werkloosheid onder lager opgeleiden (H4; H5).

Figuur 1. Conceptueel model

Data en variabelen

Voor de theorie zal worden getoetst aan de hand van de data, zal in deze paragraaf de data worden beschreven, verantwoord en toegelicht.

Foreign Direct Investment in Stock

Foreign Direct Investment (FDI) is de variabele die aangeeft hoeveel geld er wordt geïnvesteerd in het buitenland. Deze investeringen zijn bijna in haar geheel toe te schrijven aan de commerciële ondernemingen die deze investering gebruiken om productiecapaciteit op te zetten buiten de eigen landsgrenzen. Deze productiecapaciteit bestaat voornamelijk uit fabrieken, onderzoek en ondersteunende dienstverlening, het zogenaamde offshoring en outsourcing. FDI komt in internationale databases in een aantal vormen voor. De meest voorkomende vorm is *outward FDI in flow*. Dit is de jaarlijkse investering die van het thuisland naar het buitenland gaat. Deze vorm wordt in bijna alle gevallen uitgedrukt in de Amerikaanse dollar en is, om haar cyclische jaarlijkse vorm, conjunctuurgevoelig. Als de economische groei van het thuisland tegenvalt of juist exponentieel groeit, is dat vaak terug te lezen in de outward FDI. Een onderneming die meer geld tot haar beschikking heeft, omdat er een substantiële economische groei plaatsvindt, zal meer geld tot haar beschikking hebben om te besteden aan verdere groei én meer reden hebben om de productiecapaciteit uit te breiden.

Het is daarom gebruikelijk bij onderzoek, waarin een groot aantal jaren wordt opgenomen in de data een gestandaardiseerde vorm van FDI te gebruiken. De variabele FDI in stock geeft niet de jaarlijkse FDI aan, maar een overzicht van de gecumuleerde bezittingen, van met name ondernemingen, in het buitenland. De conjunctuurgevoeligheid neemt hierbij af, omdat ook de groei (of krimp) van voorgaande jaren in dit cijfer is opgenomen. Aangezien ook deze vorm van FDI vaak wordt uitgedrukt in Amerikaanse dollars, maar er meerdere landen in dit onderzoek worden opgenomen, die alle over economieën van verschillende omvang beschikken, volstaat ook deze vorm nog niet helemaal. Waar een FDI in stock van een miljard dollar voor een land als IJsland zeer substantieel is, is het voor een land als Duitsland minder belangwekkend. Daarom wordt ook hier nog een standaardisatie toegevoegd door de FDI in Stock niet in een monetaire eenheid te meten, maar in procenten van het bruto binnenlands product (Gross Domestic Product ofwel GDP). Zo kan de

hoeveelheid geld die reeds is geïnvesteerd in het buitenland in perspectief worden gezien met de omvang van de economie van het thuisland.

Werkloosheid lager opgeleiden

In alle landen binnen Europa worden ieder jaar werkloosheidscijfers gepubliceerd. Deze cijfers worden door nationale statistische bureaus verder gedifferentieerd in diverse variabelen, waaronder opleidingsniveau. Omdat de scholingssystemen in Europese landen van elkaar verschillen is door het Europese statistische bureau Eurostat gepoogd deze te standaardiseren, zodat ze internationaal met elkaar kunnen worden vergeleken. Opleidingsniveau is onderverdeeld in zes categorieën (1-6) en drie groepen (primair, secundair en tertiair). De lager opgeleiden worden in de eerste groep samengevat en worden vertegenwoordigd met de categorieën één en twee. Deze twee categorieën vertegenwoordigen de personen die lager secundair onderwijs hebben genoten of minder. Om dit te vertalen naar de huidige standaard binnen Nederland, gaat het hier om mensen die het onderwijs hebben verlaten zonder starterskwalificatie. Werkloosheid kan worden gemeten naar verschillende leeftijdscategorieën. Het is hierbij doorgaans gebruikelijk om de beroepsbevolking uit te drukken in de leeftijdscategorie 15-64 jaar. Omdat het hier echter een internationaal vergelijkend onderzoek betreft, dat rekening heeft te houden met de diverse Europese scholingssystemen, kan de leeftijd waarop de arbeidsmarkt wordt betreden verschillen tussen landen. Om deze discrepantie weg te nemen is in dit onderzoek gekozen om de beroepsbevolking aan te duiden met de leeftijdscategorie 25-64 jaar, om zo de eventuele verschillen en de effecten van toetredingsleeftijd tussen landen weg te nemen. Het kan worden aangenomen dat iedereen die de leeftijd van 25 of ouder heeft bereikt, de kans heeft gehad om een opleiding te voltooien en de arbeidsmarkt te betreden, zeker waar het enkel om lager opgeleiden gaat, die in tegenstelling tot hoger opgeleiden minder tijd kwijt zijn aan hun opleiding.

Geavanceerde dienstverlening

Om de polarisatiethese van Sassen te kunnen toetsen zijn sectoren nodig uit de Eurostat database die overeenkomen met variabelen zoals gebruikt door Sassen (2001) zelf. Het betreft sterk geprofessionaliseerde en gespecialiseerde diensten die offshoring en outsourcing coördineren, begeleiden, controleren en faciliteren.

Eenzijds is de verwachting dat sterk geprofessionaliseerde sectoren die een mondialiserende economie begeleiden in omvang zullen toenemen. De twee sectoren, zoals gedefinieerd in de Eurostat database, die in aanmerking komen voor analyse zijn: *Section J: Financial intermediation* en *Section K: Real estate and business activities*. De geselecteerde sectoren binnen de geavanceerde dienstverlening worden door Eurostat als volgt gedefinieerd:

Financial intermediation: financieel intermediair, verzekeringen, pensioenen en activiteiten in verband met financiële intermediairs.

Real estate and business activities: onroerend goed, ICT, Research and Development (R&D) en overige bedrijfsdienstverlening.

Eenvoudige dienstverlening

De eenvoudige dienstverlening is dienstverlening tussen zowel personen onderling als tussen personen en ondernemingen. Het betreft voornamelijk gestandaardiseerd werk (Sennet 2008) en is met name gericht op het uit handen nemen van werk en ter ondersteuning van de boven genoemde geprofessionaliseerde dienstverleners in de geavanceerde dienstverleningssectoren. De twee sectoren zijn: *Section H: Hotels and restaurants* en *Section O: Other community, social and personal service activities*.

De geselecteerde sectoren binnen de eenvoudige dienstverlening worden door Eurostat als volgt gedefinieerd:

Hotels en restaurants: hotels en restaurants.

Other community, social and personal service activities: afval verwerking, sanitaire, recreatieve, sportieve en culturele dienstverlening.

Eurostat geeft in haar databestand de omvang van de diverse sectoren weer in absolute aantallen. Om een beter beeld te krijgen van de omvang van de sectoren ten opzichte van de totale werkzame populatie per land, zijn deze absolute aantallen omgezet in percentages van het totaal. Zo komt er een beter beeld tot stand over de omvang van de desbetreffende sectoren en kunnen landen beter met elkaar worden vergeleken.

Geografisch gebied

Om het effect van FDI op de werkgelegenheid van het thuisland te kunnen meten is het van belang dat er reeds een omvangrijke industriële sector is gevestigd. Om reeds geïndustrialiseerde landen te selecteren is er gekozen voor landen die lid zijn van de OECD. Deze omvangrijke club van geïndustrialiseerde landen heeft zich de afgelopen jaren uitgebreid met een groot aantal nieuwe landen op diverse continenten. Echter is het van belang om over een langere periode over data te beschikken en het is die data die ontbreekt bij landen die net zijn toegetreden tot de OECD. Om data over een langere periode te kunnen garanderen is ervoor gekozen de OECD landen die reeds 20 jaar of langer lid zijn mee te nemen en anderen af te laten vallen.

OECD leden die aan de bovengenoemde grens van 20 jaar voldoen zoals Japan, de Verenigde Staten, Australië, Nieuw-Zeeland en west-Europese landen, hanteren alle diverse definities van concepten als lager/hoger opgeleiden of commerciële sectoren. Om zuiver te kunnen vergelijken is het van belang dat deze concepten overeenkomen. Zoals aangegeven is er ten behoeve van eenheid onder definitiebepalingen, gekozen om Eurostat en UNCTAD te gebruiken voor dit onderzoek. De keuze voor deze databases heeft verdere gevolgen voor de selectie van landen.

Er is voor gekozen om het meest omvangrijke geografische gebied, dat het grootste aantal vergelijkbare landen herbergt, te selecteren. De uiteindelijke definitie van het geografische onderzoeksgebied is dan ook een OECD lidmaatschap van 20 jaar of langer binnen het Europese continent. Het gaat hierbij om de volgende 18 landen:

België, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Het Verengd Koninkrijk, Ierland, IJsland, Italië, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Zweden en Zwitserland.

Longitudinale afbakening

Om een eventuele trend zo goed mogelijk weer te kunnen geven is er voor gekozen zowel de meest recente data, als data die zo ver mogelijk terug gaan, mee te nemen. Daarbij zijn de grenzen afhankelijk van de beschikbaarheid van de data en de eventuele definitieveranderingen die over deze periode hebben plaatsgehad. Dus de geselecteerde data is het meest recent beschikbare en gaat terug zolang de gehanteerde definitie en beschikbaarheid dit toestaan.

Resultaten

More detailed data show a trend towards increases in the bottom quintiles of the earnings distribution (...) This suggests that the dynamics of global cities could conceivably create more opportunities for low-income groups even as they also enrich the upper levels of the income distribution (...) The overall result is an increased income polarization (Sassen 2001 : 250).

Beide theorieën hebben een andere visie op de effecten van offshoring en outsourcing op de werkgelegenheid onder lager opgeleiden in reeds geïndustrialiseerde landen. International Trade Theory, die reeds over een langere periode onder de aandacht is, lijkt te zijn aangenomen door een breder publiek buiten de sociologie, zoals vaak uit reacties blijkt van media, politici en vakbonden als productiefaciliteiten worden gesloten. De sluiting, of beter verhuizing, van deze productiefaciliteiten leidt volgens IIT tot een hogere werkloosheid onder lager opgeleiden in Europese landen. De vraag naar hoger opgeleid personeel neemt echter wel toe, om toe te zien op de juridische en financiële afhandeling, coördinatie en verkoop. Dit houdt een verdere professionalisering van de werkzame beroepsbevolking in.

De polarisatiethese, een meer recente theorie, gaat mee in de conclusie dat een professionalisering van een groeiende groep hoger opgeleiden plaatsvindt ten gevolge van een mondialiserende economie. De conclusie van met name Sassen over de gevolgen voor lager opgeleiden, die voorheen hun brood verdiende in de producerende sector, verschilt echter. De polarisatiethese stelt dat lager opgeleiden werk vinden in de dienstensector, omdat de vraag naar persoonlijk en eenvoudige zakelijke diensten toeneemt door een toename van welvarende professionals. Deze nieuwe welvaart creëert vraag naar eenvoudige persoonlijke en zakelijke diensten, omdat professionals het zich kunnen permitteren diensten af te nemen.

Dat productiebanen verdwijnen in de geïndustrialiseerde landen in Europa, daar zijn beide theorieën het over eens, maar het zijn juist de gevolgen van deze tendens die van belang zijn voor de lager opgeleiden in Europa en de politici en vakbonden die hen vertegenwoordigen, met name op Europees niveau.

Met behulp van de data zoals uiteengezet in het vorige hoofdstuk poogt dit onderzoek de hoofdvraag te beantwoorden: leiden offshoring en outsourcing tot een hogere werkloosheid onder laaggeschoolden in OECD landen?

De eerste hypothese, die is onttrokken uit ITT, beschrijft een verlies aan arbeidsplaatsen voor lager opgeleiden door de toename van investeringen in het buitenland; Europese OECD landen met de hoogste FDI outflow hebben de hoogste werkloosheid onder lager opgeleiden, omdat op de arbeidsmarkt de vraag naar hoger opgeleiden toeneemt en de vraag naar lager opgeleiden afneemt.

Tabel 1. Werkloosheidcijfers van de lager opgeleiden in 18 Europese landen van 1992 tot 2010, uitgelegd aan de hand van hoeveelheid outward FDI (1), geavanceerde dienstverlening (2) en eenvoudige dienstverlening (3). (multilevel regressie analyse; gegevens zijn gestandaardiseerde regressie coëfficiënten; estimation: maximum likelihood).

	Model 0	Model 1	Model 2	Model 3
Onafhankelijk	β	β	β	β
Constant	-0.089	-0.010	-0.044	-0.044
Outward FDI		-0.289*	-0.047	-0.052
Geavanceerde dienstverlening				
Financial intermediation			0.040	0.007
Real estate and business activities			-0.341*	-0.378*
Eenvoudige dienstverlening				
Hotels and restaurants				0.049
Other community, social and personal service activities				0.151
Variantie op landen niveau (N=18)	0.664*	0.615*	0.683*	0.647*
Variantie op jaar niveau (N=27)	0.296*	0.267*	0.238*	0.236*
Deviantie	478.92	453.39	427.44	424.24
DF		1	2	2

Bron: EuroStat, Wereld Bank (UNCTAD) (eigen calculaties)

*p < 0.05

Tabel 1 toont een overzicht van de statistische bevindingen. Aangezien er een hiërarchie in de data aanwezig is, is het noodzakelijk om een multilevel analyse te gebruiken (Field 2009). Deze statistische theorie maakt het mogelijk om de data te splitsten op landen- en jarenniveau. Voor dieper kan worden ingegaan op onderliggende data moet eerst een eikpunt worden vastgesteld. Daarom is er eerst een nulmodel berekend. Deze toont de aanwezige variantie van werkloosheidcijfers onder lager opgeleiden en de variantie tussen de 18 landen over een periode van 18 jaar (1992 tot 2010). Het toont aan dat 69,2% ($0.664 / (0.296 + 0.664)$) van de variantie in de werkloosheidscijfers van lager opgeleiden bestaat op landenniveau. De economieën van de diverse landen verschillen van elkander. De overige 30,8% ($0.296 / (0.296 + 0.664)$) van deze variantie bestaat op jarenniveau. Hierbij kan worden gedacht aan de economische hoogtij van de jaren '90 en de recessies rond de jaren 2001 en recentelijk vanaf 2008. Om uit te vinden of de landen met de hoogste outward FDI de hoogste werkloosheid onder lager opgeleiden hebben (International Trade Theory / hypothese 1) wordt in model 1 de variabele outward FDI toegevoegd. De gevonden negatief significante coëfficiënt van outward FDI toont aan dat FDI een negatief effect heeft op de werkloosheid van lager opgeleiden, in andere woorden, dat

het de werkloosheid onder lager opgeleiden lager is in landen met een hoge outward FDI. Daarnaast daalt de deviatie van het 0 model ten opzichte van model 1 met 25,53 punten (χ^2 verandering = 478,92 – 453,39), hetgeen meer is dan de 3,84 punten die zijn vereist voor een significante daling bij een betrouwbaarheid van 5% en één vrijheidsgraad. Daarmee kan hypothese 1 worden verworpen. Landen met een grote outward FDI hebben gemiddeld een lagere werkloosheid onder laagopgeleiden. Dit duidt in de richting van de polarisatiethese van Saskia Sassen. Een hoge outward FDI leidt niet tot een hoge werkloosheid onder lager opgeleiden, zoals aan de hand van ITT kan worden verwacht.

Met deze aanwijzing richting de polarisatiethese, is het zaak om de processen achter model 1 bloot te leggen. Vóór de stap tussen werkloosheid van lager opgeleiden en de aanwezigheid van sectoren binnen de geavanceerde en eenvoudige dienstverlening (H4, H5) kan worden behandeld, moet eerst worden getoetst of er een verband is tussen deze sectoren en een mondialiserende economie, ofwel outward FDI. Om waar te kunnen nemen of er een verband is tussen outward FDI en geavanceerde dienstverlening enerzijds (H2) en eenvoudige dienstverlening anderzijds (H3) is een correlatieanalyse opgesteld. Tabel 2 toont de correlatie tussen outward FDI en de vier geselecteerde variabelen (sectoren), gecontroleerd op jaar.

Tabel 2: Partiële correlatie op basis van gestandaardiseerde waarden, gecontroleerd op jaar 1992 - 2010

Correlatie gecontroleerd op jaar	Outward FDI
Financial intermediation	0,536*
Real estate and business activities	0,436*
Hotels en restaurants	-0,410*
Other community, social and personal service activities	0,129
N	257

Bron: EuroStat, Wereld Bank (UNCTAD) (eigen calculaties)

* $p < 0.05$

De geavanceerde dienstverlening in de vorm van *Financial intermediation* en *Real estate and business activities* laat in beide gevallen een significante correlatie zien. Er is een sterk verband tussen hoge outward FDI en een omvangrijke geavanceerde dienstensector. In andere woorden, landen met een omvangrijke outward FDI hebben een grote geavanceerde dienstensector. Daarmee kan Hypothese 2 worden aangenomen. Deze bevindingen zijn geheel in lijn met de polarisatiethese. Investerings in het buitenland en de toenemende handel die daarmee gapaard gaat (Helpman 2011), vereist controle en coördinatie. De bovenstaande bevindingen bevestigen dit beeld.

De correlatie tussen eenvoudige dienstverlening en outward FDI is echter een andere. De correlatie met *Hotels en restaurants* is weliswaar significant, maar heeft een negatieve waarde, waar een positieve waarde werd verwacht op basis van de polarisatiethese. De vraag naar deze diensten zou met de groei van de geavanceerde dienstensector immers moeten toenemen. De correlatie met *Other community, social and personal service activities* is zwak en niet significant. Daarmee wordt hypothese 3 verworpen. Er is geen sprake van een omvangrijke eenvoudige dienstverleningssector in landen met een hoge outward FDI. De groei van internationale investeringen heeft nauwelijks of zelfs een negatieve invloed op de omvang van de eenvoudige dienstensector, waar een groei werd verwacht aan de hand van de polarisatiethese.

Om te kunnen toetsen wat het effect van geavanceerde dienstverlening op de werkloosheid van lager opgeleiden is, worden deze variabelen geïntroduceerd in model 2 (tabel 1). De variabelen *Financial intermediation* en *Real estate and business activities* worden toegevoegd in model 2 om hypothese 4 te kunnen toetsen.

Het eerste dat opvalt is dat het effect van outward FDI zoals te zien in model 1, door de toevoeging van deze twee nieuwe variabelen wegvalt. De aanwezigheid van geavanceerde dienstverlening verklaart de outward FDI weg. Dit houdt in dat het effect veroorzaakt door de aanwezigheid van outward FDI geheel aan geavanceerde dienstverlening kan worden toegeschreven.

Door de toevoeging van geavanceerde diensten daalt de deviatie van model 1 ten opzichte van model 2 met 25,95 punten (χ^2 verandering= 453,39 – 427,44), hetgeen wederom een significante daling is bij een betrouwbaarheid van 5% en 2 vrijheidsgraden (2 toegevoegde variabelen), namelijk meer dan de benodigde 5,99 punten. Lager opgeleiden vinden werk binnen de gecompliceerde dienstverlening.

Deze verwachte significante daling wordt bijna in haar geheel voor rekening genomen door de dienstverlening binnen *Real estate and business activities*. Er is sprake van een significant effect door de groei en/of aanwezigheid van geavanceerde dienstverlening. Daarmee kan hypothese 4 worden aangenomen. Zoals verwacht heeft de aanwezigheid/groei van geavanceerde dienstverlening een negatief effect op de werkloosheid van lager opgeleiden. Dit is in lijn met de conclusies van de polarisatiethese.

Model 3 voegt eenvoudige dienstverlening toe in de vorm van dienstverlening binnen de *Hotels en restaurants* en *Other community, social and personal service activities*. Hiermee wordt getoetst of, zoals gesteld in hypothese 5 (polarisatiethese), een aanwezigheid

van eenvoudige dienstverlening zal resulteren in een effect op de werkloosheid van lager opgeleiden. De verwachting is dat door de toename van de geavanceerde dienstensector, zoals aangetoond in hypothese 2, het aantal banen in de eenvoudige dienstensector navenant zal toenemen, hetgeen vooral lager opgeleiden aan een baan zal helpen.

Model 3 laat zien dat hier geen sprake van is. De variantie op zowel landen als jaren niveau daalt weliswaar iets, maar niet significant. De daling betreft slechts 3,20 punten (χ^2 verandering = 427,44 - 424,24), hetgeen minder is dan de benodigde 5,99 punten op een betrouwbaarheidsgraad van 5% met 2 vrijheidsgraden. Er is hiermee geen significant verband tussen een daling van de werkloosheid onder lager opgeleiden en de aanwezigheid/groei van eenvoudige dienstverlening. Daarmee is er geen bewijs voor hypothese 5 en kan deze worden verworpen. De aanwezigheid van eenvoudige dienstverlening is geen verklaring voor de aanwezige variantie. Waar geavanceerde dienstverlening een positieve invloed heeft op werkloosheid onder lager opgeleiden, is dat niet omdat deze mensen werk vinden in de getoetste eenvoudige dienstverlening. Dit is in strijd met de polarisatiethese. Deze verwachtte immers dat de vraag naar eenvoudige dienstverlening zou toenemen, omdat de vraag van hoger opgeleide professionals naar persoonlijke dienstverlening van lager opgeleiden toe zou nemen. Met die toename zou de werkloosheid van lager opgeleiden afnemen, maar hiervoor zijn geen aanwijzingen gevonden.

Conclusie

De druk om efficiënt te werken en goedkoop te produceren is enorm. Ze concurreren elkaar kapot. Veel Franse fabrieken fabriceren nu in lagelonenlanden. Dit verhoogt de werkloosheid in Frankrijk en drukt de lonen van Fransen die wel blijven werken (Jaques Sapir in De Gruyter 2011 : 28).

Sapir verwoordt een populaire visie op de, in vele ogen, ongelukkige combinatie van een mondialiserende economie en de werkgelegenheid van lager opgeleiden in reeds geïndustrialiseerde landen. De werkloosheid neemt toe omdat productiebanen verdwijnen naar lagelonenlanden. Het is een eenvoudige som, hoge investeringen over de grens leidt tot een hoge werkloosheid alhier.

Ten grondslag aan deze verwachting ligt de International Trade Theory (ITT). Door de afname van transportkosten en de mogelijkheid om snel op mondiaal niveau te kunnen communiceren, is het mogelijk geworden om grondstoffen en het meest

geschikte arbeidspotentieel bij elkaar te brengen (Cassis 2010). De stijging van outward FDI in de afgelopen decennia toont aan dat multinationale ondernemingen geloven dat buitenlandse investeringen in toenemende mate rendabel zullen zijn (Helpman 2011).

Het zijn de lager opgeleiden, werkzaam in de producerende sector in West-Europa, die hier in toenemende mate de dupe van zijn.

Dit onderzoek toont aan dat dit niet het geval is. Landen die een hoge outward FDI kennen, hebben een lagere werkloosheid onder lager opgeleiden dan landen met minder omvangrijke investeringen in het buitenland. De populaire stelling dat de verhuizing van productiebanen leidt tot hogere werkloosheid onder lager opgeleiden is ongegrond.

De economische mondialisering gaat gepaard met een groei van de geavanceerde dienstensector in landen die de bron zijn van outward FDI (Sassen 1999; 2001). Economische mondialisering vereist coördinatie, begeleiding en ondersteuning. Het zijn met name de hoger opgeleiden professionals die dit werk doen. Zij werken in arbeidsintensieve sectoren, waar de mogelijkheden om te automatiseren gering zijn (Wood 1998). Met de groei van outward FDI groeit de geavanceerde dienstensector mee. De polarisatiethese van Saskia Sassen (2001) legt een verband tussen de groei van de geavanceerde dienstensector en de afname van werkloosheid onder lager opgeleiden. Het zijn de lager opgeleiden die weliswaar te maken krijgen met een afnemende vraag naar productiewerk, maar wel werk zullen vinden in de geavanceerde dienstensector. Deze eenvoudige dienstverlening komt in de vorm van zakelijke ondersteunende werkzaamheden.

Dit onderzoek bevestigt dit beeld. De aanwezigheid van een geavanceerde dienstensector heeft een positief effect op de werkloosheid van lager opgeleiden. Waar een omvangrijke geavanceerde dienstensector aanwezig is, daalt de werkloosheid onder lager opgeleiden. Dit wijst in de richting van de polarisatiethese. Lager opgeleiden vinden werk binnen de geavanceerde dienstensector. Dit zou in de vorm van schoonmaak, catering, beveiligingswerk en dergelijke kunnen zijn.

Volgens Sassen (2001) is er naast een stroming van zakelijke eenvoudige dienstverlening ook een tweede stroming van eenvoudige persoonlijke dienstverlening waar lager opgeleiden werk vinden. Hierbij gaat het, aldus Sassen, om werk in de horeca, huishoudelijke ondersteuning en kinderopvang. Voor deze tweede stroming zijn in dit onderzoek geen aanwijzingen gevonden. De aanwezigheid van eenvoudige persoonlijke dienstverlening heeft geen effect op de werkloosheid onder lager

opgeleiden. Dit is in tegenspraak met hetgeen verwacht werd aan de hand van de polarisatiethese. Geavanceerde dienstverlening heeft wel effect op de werkloosheid van lager opgeleiden, maar de aanwezigheid van eenvoudige persoonlijk dienstverlening heeft dit niet. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen wat de verbanden zouden kunnen zijn die hier achter liggen.

Als naar de vier afzonderlijke sectoren, die in dit onderzoek zijn behandeld, los van elkander wordt gekeken, valt met name op dat *Financial intermediation* niet of nauwelijks bijdraagt aan een afname van de werkloosheid onder laagopgeleiden. Het werk van Saskia Sassen (1999; 2001) veronderstelt dat een mondialiserende economie ook een groei van de financiële sector aanwakkert, omdat mondialisering internationale transacties vereist. De theoretische beweringen van Sassen in deze, klinken echter plausibel en vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op een verdere splitsing van deze financiële sector, om te onderzoeken of onderverdeelde segmenten van de financiële sector wel in personele omvang toe nemen en zo ja, welke.

Ook de gemiddelde vraag naar persoonlijke dienstverlening in de vorm van horecapersoneel groeit niet significant. Dit terwijl een groei van hoogopgeleide (waarschijnlijk goedbetaalde) professionals wel is vastgesteld en daarmee de vraag naar deze dienstverlening naar verwachting (Sassen 2001) zou moeten toenemen. Een mogelijke verklaring hiervoor zijn de grote verschillen tussen landen (zie appendix 5), waar in ongeveer de helft van de onderzochte landen een groei van horeca wel degelijk plaatsvindt, maar in de andere helft zelf een krimp van deze sector is vastgesteld. Mogelijke verklaringen hiervoor zouden de diverse eetculturen in west-Europa, mogelijke prijsverschillen en/of de toenemende dan wel afnemende omvang van het toerisme kunnen zijn. Ook hier is een meer specifieke kijk op de sector vereist, hetgeen buiten het bereik van dit onderzoek ligt, maar wel een interessant onderwerp van toekomstig onderzoek zou kunnen zijn.

Tenslotte zouden de gevolgen van economische mondialisering op de arbeidsmarkt in geïndustrialiseerde landen over de hele wereld merkbaar moeten zijn. Echter beperkt dit onderzoek zich tot de west-Europese OECD landen. Apart onderzoek naar landen binnen de OECD die met soortgelijke omstandigheden van doen zouden kunnen hebben, zoals de Verenigde Staten, Canada, Australië, Nieuw-Zeeland, Japan en Zuid-Korea, zouden soortgelijke of afwijkende conclusies kunnen opleveren. Een breed geografisch perspectief op dit onderwerp zou haar meerwaarde kunnen hebben.

In het kort kunnen de volgende conclusies worden getrokken:

1. Landen met een hoge FDI hebben een lagere werkloosheid onder lageropgeleiden. Dit is in lijn met de polarisatiethese en in strijd met International Trade Theory. Dat offshoring en/of outsourcing zouden leiden tot een hogere werkloosheid onder lager opgeleiden is ongegrond.
2. De geavanceerde dienstensector groeit naargelang de outward FDI van een land toeneemt. Deze groei doet de werkloosheid onder lager opgeleiden afnemen, hetgeen de verwachtingen van de polarisatiethese bevestigt.
3. De aanwezigheid van een eenvoudige persoonlijke dienstverleningssector heeft echter geen effect op de werkloosheid onder lager opgeleiden. Dit conflicteert met hetgeen verwacht aan de hand van de polarisatiethese.
4. Daarmee is er geen verband gevonden tussen de groeiende aanwezigheid van hoogopgeleide professionals en werkgelegenheid van lager opgeleiden in de eenvoudige dienstensector.

Literatuur

- Alderson, A. & Nielsen, F.** (2001) *Globalization and the Great U-Turn: Income Inequality Trends in 16 OECD Countries*.
- Bauman, Z.** (1998). *Globalization. The Human Consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U.** (2000). *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.
- Castells, M.** (2000) *The Rise of the Network Society*. Malden: Blackwell Publishing
- Cassis, Y.** (2010) *Capitals of Capital, The rise and Fall of International Financial Centers 1780-2009*. Cambridge: Cambridge University Press
- Craypo, C. & Wilkinson, F.** (2003) *The low road to competitive failure: immigrant labour and emigrant jobs in the US*. In J. Michie (red.), *The Handbook of Globalisation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Durkheim, E.** (1997) *The Division of Labor in Society*. New York: Free Press
- Epstein, G.** (2003) *The role and control of multinational corporations in the world economy*. In J. Michie (red.), *The Handbook of Globalisation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Field, A.** (2009). *The Discovering Statistics Using SPSS*, Third Edition. London: SAGE Publications
- Glyn, A. & Salverda, W.** (2000). *Employment Inequalities: The Position of the Less*
- Gruyter, de, C.** 'Als we de euro nu opheffen, kan dat nog min of meer ordelijk'. *NRC Handelsblad*, 3 november 2011, p. 28

- Helpman, E.** (2011) *Understanding global Trade*. Cambridge: The Belknap Press
- Hill, S. Leshner, M. & Nordas, H.** (2008) *Trade and Labour Market Adjustments*, OECD Trade Policy Working Papers, No. 64: OECD Publishing
- OECD** (2007) *Offshoring and Employment, trends and impacts*: OECD Publishing
- Perraton, J.** (2003) *The scope and implications of globalisation*. In J. Michie (red.), *The Handbook of Globalisation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Sassen, S.** (1999). *Globalization and Its Discontents*. New York: New Press
- Sassen, S.** (2001). *The Global City*. Princeton: Princeton University Press
- Sennett, R.** (1998). *The Corrosion of Character*. New York: Norton & co
- Sennett, R.** (2003). *Respect in a World of Inequality*. New York: Norton & co
- Sennett, R.** (2008). *The Craftsmen*. London: Penguin Books
- Smith, A.** (2006). *The Theory of Moral Sentiments*. West Valley City: Waking Lion Press
- Smith, A.** (1999). *The Wealth of Nations*. London: Penguin Books
- Sperber, J.** (2000). *Revolutionary Europe 1780-1850*. Essex: Pearson Education Limited
- Tocqueville, de.** (2003). *Democracy In America* London: Penguin Books
- UNCTAD** (2011) *World Investment Report 2011*
- Waal, van der, J.** (2010) *Unravelling the Global City Debate. Economic Inequality and Ethnocentrism in Contemporary Dutch Cities*. Doctoral dissertation, Erasmus University Rotterdam
- Wood, A.** (1991) *How much does trade with the south affect workers in the north?*
- Wood, A.** (1998) *Globalization and the Rise in Labour Market Inequalities*

Appendix 1

Outward Foreign Direct Investment in Stock, percentage van bbp 1983-2010

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Correlatie met jaar	
Belgie	7.1	7.4	11.2	12.8	13.3	15.5	21.4	20.0	23.3	24.0	28.2	28.8	28.4	31.7	36.0	52.9	59.7	77.4	78.2	79.6	98.4	102.7	127.0	155.0	141.4	121.8	162.3	158.1	142.2**	
Denemarken	2.4	2.6	2.9	2.8	2.9	3.4	5.3	5.4	11.4	10.9	11.2	12.8	13.6	15.0	16.5	22.4	29.5	45.7	48.8	49.9	48.3	51.6	50.2	53.6	59.1	56.0	66.9	62.5	57.7**	
Duitsland	1.5	2.5	3.3	3.2	4.9	5.3	6.8	8.1	8.7	7.8	10.5	12.5	11.5	13.8	16.5	22.7	26.0	42.8	32.7	34.5	34.0	33.7	33.3	37.0	40.0	36.5	42.6	42.9	36.4**	
Finland	6.3	7.0	7.1	5.8	5.7	5.2	7.6	9.0	10.6	11.4	12.3	13.3	13.0	14.7	16.6	19.5	22.9	69.6	59.5	47.3	46.3	45.0	41.8	46.3	47.4	42.3	53.3	54.7	50.0**	
Frankrijk	6.3	7.0	7.1	5.8	5.7	5.2	7.6	9.0	10.6	11.4	12.3	13.3	13.0	14.7	16.6	19.5	22.9	69.6	59.5	47.3	46.3	45.0	41.8	46.3	47.4	42.3	53.3	54.7	50.0**	
Griekenland	0.0	0.0	2.0	1.6	1.1	0.9	1.1	1.2	1.5	1.4	1.9	2.4	2.6	3.3	3.7	4.1	5.2	7.6	10.6	14.1	15.8	30.5	61.9	83.9	123.0	56.0	76.4	83.1	77.8**	
Ierland	2.0	3.1	3.8	4.2	4.2	4.3	4.8	5.3	5.9	5.6	7.9	8.5	9.4	9.3	11.7	14.5	15.1	16.4	16.3	16.0	15.9	16.2	16.5	20.3	19.7	19.3	23.0	23.2	20.0**	
Italië	2.0	3.1	3.8	4.2	4.2	4.3	4.8	5.3	5.9	5.6	7.9	8.5	9.4	9.3	11.7	14.5	15.1	16.4	16.3	16.0	15.9	16.2	16.5	20.3	19.7	19.3	23.0	23.2	20.0**	
Luxemburg	27.4	30.0	35.9	30.2	31.0	29.6	36.1	36.3	38.7	36.0	36.7	40.7	41.2	46.4	51.4	56.7	63.4	79.3	82.9	90.6	73.2	81.8	86.8	99.3	150.7	200.1	243.0	250.7	250.7	93.4**
Nederland	1.1	1.1	1.7	2.1	2.7	4.0	5.1	9.3	10.2	9.2	10.7	14.2	15.1	15.9	17.7	15.7	18.7	20.2	21.9	24.5	25.4	31.3	30.8	35.8	37.6	29.9	43.2	41.2	41.2	97.8**
Noorwegen	1.0	1.1	1.6	1.2	1.1	1.0	2.2	2.9	3.5	3.4	4.2	4.8	5.0	5.6	6.8	8.2	9.1	13.0	15.0	20.6	22.2	24.2	23.7	32.8	40.0	35.9	42.9	45.1	91.0**	
Oostenrijk	2.1	2.3	2.2	1.6	1.3	1.2	1.2	1.2	1.5	1.9	2.3	2.5	3.1	3.5	5.0	8.3	9.1	16.9	18.5	16.2	21.3	23.8	22.0	26.8	29.3	25.0	29.3	28.1	92.0**	
Portugal	2.0	2.1	2.5	2.4	2.7	2.6	2.8	3.0	3.7	4.5	4.7	5.8	6.1	6.7	9.3	10.3	15.7	22.2	23.6	23.8	25.0	27.0	27.0	35.3	40.7	37.4	44.1	46.9	93.4**	
Spanje	18.0	19.8	21.6	20.9	21.8	21.7	22.6	22.6	22.0	20.3	25.0	26.1	26.3	27.1	26.5	33.5	45.7	60.8	59.1	61.7	63.8	56.6	52.6	59.5	65.3	57.6	77.2	75.3	92.0**	
Verenigd Koninkrijk	6.8	7.2	10.1	11.5	14.0	14.7	18.7	20.7	21.2	18.3	22.5	27.7	28.8	26.1	30.9	36.9	41.1	49.8	54.2	58.4	59.0	63.8	56.6	52.6	59.5	65.3	57.6	77.2	75.3	92.0**
Zweden	18.2	17.9	24.8	23.6	25.0	25.0	29.0	27.6	31.3	29.5	37.3	41.4	44.8	46.1	62.0	67.0	71.8	92.0	98.0	103.9	104.0	109.3	114.8	144.1	148.7	144.7	169.1	172.0	158.8**	
Zwitserland	14	14	16	16	16	16	16	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
N	14	14	16	16	16	16	16	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18

Bron: UNCTADstat, UNCTAD (eigen calculaties).

* Correlatie is significant op het 0.05 niveau (2-zijdig). ** Correlatie is significant op het 0.01 niveau (2-zijdig).

Appendix 2

Werkloosheid lageropgeleiden in procenten totaal lager opgeleide beroepsbevolking 25-64jr. 1992-2010

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Correlatie met jaar
België	8,8	10,5	12,3	12,1	13,4	12,7	13,2	12,0	9,1	9,1	9,8	10,0	10,8	12,4	12,3	11,3	10,8	11,9	13,2	122
Denemarken	10,1	14,3	11,0	10,4	10,0	7,9	7,0	7,0	6,3	5,1	6,0	6,7	7,6	6,5	5,5	4,2	3,5	7,3	8,6	-703**
Duitsland	9,9	12,5	14,6	13,9	14,3	16,5	16	15,5	13,8	12,9	15,0	17,7	20,0	20,1	19,8	18,0	16,5	16,7	15,9	683**
Finland	:	:	:	17,1	16,3	16,5	14,0	13,1	11,9	11,1	11,0	11,1	12,0	10,7	10,1	8,9	8,1	9,8	11,6	-861**
Frankrijk	:	12,8	14,4	13,7	14,5	15,0	14,8	15,1	13,8	11,5	11,3	10,7	11,0	11,1	11,0	10,2	9,7	11,6	12,9	-707**
Griekenland	5,1	5,4	5,7	6,0	6,3	6,3	7,5	8,5	7,9	7,6	7,4	6,9	8,4	8,3	7,2	7,0	6,8	8,8	11,8	730**
Ierland	19,5	20,1	18,6	16,1	16,6	14,3	11,8	9,2	7,1	5,6	5,9	6,2	6,4	6,0	5,7	6,0	8,2	15,4	19,5	-494*
IJsland	:	:	:	:	:	:	:	2,3	2,0	2,6	3,2	2,9	2,7	2,3	2,4	2,4	2,5	7,4	7,2	642*
Italië	6,4	7,5	8,7	9,2	9,7	10,2	10,4	10,2	9,8	9,2	9,0	8,9	7,8	7,7	6,9	6,3	7,4	8,4	9,1	-233
Luxemburg	1,8	3,1	3,7	2,9	3,8	3,2	3,5	3,7	3,1	1,8	3,8	3,3	5,7	5,1	4,9	4,1	4,8	5,8	4,1	683**
Nederland	:	:	:	:	8,0	7,2	5,8	4,9	3,4	2,1	2,9	4,6	5,7	5,8	4,8	4,0	3,4	4,1	5,7	-360
Noorwegen	:	:	:	:	4,4	3,5	3,2	3	2,9	2,7	2,9	4,5	4,1	6,4	4,8	3,3	3,7	4,3	5,4	454
Oostenrijk	:	:	:	5,9	7,2	7,4	9,0	7,8	8,2	6,7	8,1	8,5	8,4	8,6	7,9	7,4	6,3	8,4	7,3	147
Portugal	3,3	4,5	5,9	6,2	6,5	6,1	4,2	4,2	3,4	3,5	4,0	5,7	6,2	7,5	7,6	8,0	7,6	10,1	11,8	708**
Spanje	15,7	19,8	21,8	20,6	20,7	19,3	17,5	14,6	13,8	10,3	11,1	11,2	11,3	9,3	9,0	9,0	13,2	21,9	24,7	-306
Verenigd Koninkrijk	10,7	11,2	11,0	9,6	9,2	7,7	7,6	7,4	6,7	5,8	6,1	5,1	5,2	5,0	6,0	6,0	6,6	9,4	10,3	-506*
Zweden	:	:	:	10,3	10,3	12,8	11,0	10,0	8,0	5,4	5,3	5,5	6,0	8,5	7,4	6,8	7,0	10,4	11,3	-288
Zwitserland	:	:	:	:	7,4	6,9	5,6	5,0	5,0	3,6	4,1	5,8	6,9	7,2	7,4	6,6	6,0	7,5	7,4	366
N	10	11	11	14	17	17	17	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18

Bron: Eurostat (eigen calculaties).

* Correlatie is significant op het 0.05 niveau (2-zijdig). ** Correlatie is significant op het 0.01 niveau (2-zijdig).

Appendix 3

Financiële dienstverlening in procenten van totale beroepsbevolking 25-64jr. 1992-2008

Financiële dienstverlening	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Correlatie met jaar
België	4,1	4,1	4,2	4,2	4,3	4,3	4,5	4,1	4,0	3,8	3,9	3,8	3,6	4,0	3,8	3,9	4,1	-,574*
Denemarken	3,8	3,6	3,9	3,3	3,6	3,8	3,3	3,4	3,6	3,4	3,5	3,0	3,1	3,6	3,6	3,4	3,4	-,459
Duitsland	3,3	3,3	3,4	3,7	3,6	3,5	3,6	3,6	3,7	3,7	3,7	3,9	3,7	3,7	3,7	3,6	3,5	,646**
Finland				2,6	2,4	2,7	2,3	2,2	2,3	2,2	2,1	2,2	2,2	2,1	2,0	2,2	2,2	-,756**
Frankrijk	3,0	3,6	3,5	3,4	3,4	3,3	3,4	3,3	3,2	3,2	3,1	3,2	2,9	3,1	3,3	3,3	3,2	-,408
Griekenland	2,2	2,3	2,5	2,5	2,5	2,7	2,5	2,4	2,7	2,8	2,5	2,7	2,8	2,7	2,7	2,6	2,7	,676**
Ierland	3,5	3,9	3,7	4,0	4,1	3,8	3,8	3,8	4,0	3,9	3,9	4,0	4,4	4,5	4,3	4,4	4,5	,832**
IJsland				3,7	3,7	3,2	3,3	4,4	4,8	4,8	4,6	4,8	5,2	4,7	4,8	5,5	5,6	,883**
Italië	3,2	3,3	3,3	3,5	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3	3,2	3,2	3,2	2,9	3,0	3,1	3,0	2,9	-,722**
Luxemburg	8,6	8,7	9,3	9,6	10,3	10,8	11,1	10,7	10,2	10,7	11,3	11,0	11,0	11,9	11,8	10,9	11,1	,848**
Nederland	3,0	3,5	3,4	3,4	3,6	3,6	3,8	3,9	3,7	3,9	3,6	3,7	3,7	3,7	3,7	3,6	3,3	,387
Noorwegen				3,0	2,9	2,7	2,5	2,7	2,4	2,4	2,5	2,3	2,4	2,5	2,6	2,6	2,5	-,606*
Oostenrijk				3,8	3,6	4,1	4,1	4,1	4,0	3,7	3,7	3,5	4,0	3,9	3,6	3,5	3,6	-,491
Portugal	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	3,1	2,1	2,0	2,1	2,0	1,8	2,0	2,2	2,1	1,9	2,1	2,0	-,812**
Spanje	2,8	3,1	2,9	2,9	3,0	2,9	2,7	2,9	2,9	2,7	2,6	2,5	2,4	2,6	2,5	2,6	2,6	-,772**
Verenigd Koninkrijk	3,4	4,4	4,4	4,4	4,3	4,4	4,5	4,3	4,3	4,3	4,5	4,4	4,3	4,4	4,4	4,4	4,5	,431
Zweden				2,1	1,9	2,3	2,3	2,2	2,1	2,2	2,2	2,2	2,2	2,0	2,0	2,1	2,1	-,138
Zwitserland				5,6	5,6	5,0	5,1	4,8	4,9	5,4	5,7	6,0	5,9	5,6	5,9	6,0	6,1	,771**
N	12	12	12	17	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	17	

Bron: Eurostat (eigen calculaties).

* Correlatie is significant op het 0.05 niveau (2-zijdig). ** Correlatie is significant op het 0.01 niveau (2-zijdig).

Appendix 4

Onroerend goed, ICT en R&D in procenten van totale beroepsbevolking 25-64jr. 1992-2008

Onroerend goed en ondernemingsactiviteiten	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Correlatie met jaar
België		6,0	5,9	5,9	6,4	6,5	7,2	7,1	8,4	8,8	8,6	9,5	9,1	8,7	9,5	9,5	9,4	,851**
Denemarken		7,0	8,2	7,5	7,6	8,4	8,7	9,2	9,6	10,2	9,7	9,3	8,8	9,7	10,5	10,2	10,8	,890**
Duitsland				6,3	6,5	7,0	7,3	7,6	8,0	8,2	8,6	9,1	9,2	9,8	10,2	10,4	11,0	,998**
Finland				7,8	8,3	7,7	9,0	9,0	9,8	10,3	10,8	10,7	11,0	11,3	11,6	12,3	12,7	,983**
Frankrijk		8,2	8,5	8,4	8,5	8,7	8,8	9,2	9,4	9,7	10,1	10,1	10,1	10,3	10,6	10,5	10,8	,984**
Griekenland		3,8	3,8	4,0	4,1	4,3	4,9	5,0	4,8	5,3	5,9	5,8	6,6	6,6	6,6	6,7	7,4	,982**
Ierland		6,0	5,8	6,3	6,5	6,2	7,8	8,5	8,7	8,8	9,2	9,0	8,7	9,2	9,3	9,7	9,9	,936**
IJsland				6,5	6,8	6,5	6,7	7,7	8,4	9,7	9,6	9,7	9,1	10,1	9,6	10,6	10,3	,926**
Italië	4,4	4,6	4,3	4,9	5,3	5,7	6,1	6,7	7,0	7,2	7,8	7,9	10,1	10,6	10,6	10,9	11,2	,977**
Luxemburg		5,4	5,8	5,3	6,1	6,3	7,3	7,2	6,8	6,7	8,2	8,7	8,9	8,9	9,5	10,3	10,4	,965**
Nederland		9,5	9,9	10,0	10,0	10,4	11,1	11,8	12,2	12,1	11,9	13,2	12,7	12,3	12,4	13,4	13,5	,942**
Noorwegen				7,0	7,3	7,7	8,6	8,9	9,3	10,1	10,2	10,7	10,3	10,4	11,0	11,3	11,8	,969**
Oostenrijk				5,5	6,7	6,9	6,8	6,8	7,0	8,2	8,3	8,6	9,6	8,8	9,1	9,3	10,0	,956**
Portugal	3,7	4,1		4,2	4,7	5,0	3,7	4,6	4,3	4,6	4,9	5,0	5,9	5,9	6,1	6,6	6,7	,888**
Spanje	5,0	5,1		5,4	6,0	6,3	6,7	7,1	7,5	7,8	8,2	8,3	9,0	9,1	9,6	10,1	10,5	,998**
Verenigd Koninkrijk	8,3	9,1		9,5	9,7	10,1	10,5	11,1	11,2	11,6	11,8	11,5	11,7	11,8	11,9	12,5	12,5	,955**
Zweden				9,3	9,3	9,7	9,8	10,6	11,8	12,9	13,6	13,2	13,2	13,9	14,1	14,7		,965**
Zwitserland				8,5	9,2	9,3	9,3	9,5	8,9	10,1	10,4	11,3	11,9	11,6	11,8	12,5	12,3	,961**
N	1	11	11	17	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	17	

Bron: Eurostat (eigen calculaties).

* Correlatie is significant op het 0.05 niveau (2-zijdig). ** Correlatie is significant op het 0.01 niveau (2-zijdig).

Appendix 5

Hotel en restaurants in procenten van totale beroepsbevolking 25-64jr. 1992-2008

Hotels en restaurants	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Correlatie met jaar
België	2,8	2,6	2,8	3,0	2,9	3,0	3,2	2,8	2,9	2,9	3,1	2,8	2,8	3,1	3,0	3,2	2,9	,461
Denemarken	1,6	1,8	1,3	1,6	1,6	1,7	1,9	1,6	1,6	1,8	1,5	1,6	1,4	1,5	1,6	1,9	1,9	,204
Duitsland	2,3	2,4	2,5	2,7	3,0	3,1	2,9	3,0	3,0	3,0	3,1	3,1	3,0	3,1	3,3	3,3	3,4	,907**
Finland				2,3	2,8	2,6	2,4	2,7	2,6	2,7	2,8	2,7	2,5	2,5	2,6	2,8	2,8	,458
Frankrijk	2,9	2,9	2,9	3,0	2,8	2,9	2,8	2,9	3,1	3,1	2,9	2,7	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	,442
Griekenland	4,8	5,1	5,2	5,5	5,5	5,5	5,9	6,1	6,2	6,4	6,6	6,6	5,8	6,2	6,3	6,4	6,4	,844**
Ierland	4,6	4,6	4,7	4,5	4,6	4,7	5,4	5,1	5,4	5,1	5,0	5,3	5,0	4,9	5,0	5,3	5,3	,668**
IJsland				1,9	1,7	2,0	1,1	1,7	2,5	2,0	2,0	2,6	2,7	2,2	2,2	1,9	1,9	,390
Italië	2,9	2,9	3,2	3,0	3,1	3,2	3,0	3,4	3,4	3,7	3,9	3,9	4,3	4,3	4,5	4,5	4,6	,969**
Luxemburg	5,2	5,3	5,4	4,6	4,2	4,8	4,1	3,7	4,4	4,5	4,1	3,4	3,4	3,5	3,3	3,5	3,2	-,898**
Nederland	2,0	2,2	2,6	2,6	2,2	2,2	2,2	2,3	2,4	2,4	2,3	2,4	2,4	2,5	2,5	2,6	2,4	,561*
Noorwegen				2,1	2,3	2,2	2,2	2,3	2,3	2,3	2,0	2,1	2,3	2,3	2,0	1,8	1,8	-,633*
Oostenrijk				4,6	4,9	5,2	5,3	5,2	5,2	5,0	5,1	5,3	5,6	5,8	5,6	5,8	5,5	,833**
Portugal	4,3	4,6	4,3	4,5	4,8	4,7	5,2	5,1	5,0	5,2	5,2	5,1	5,1	5,3	5,2	5,4	5,9	,904**
Spanje	5,1	5,2	5,7	6,0	5,7	5,7	5,7	6,0	6,1	6,0	6,4	6,3	6,4	6,4	6,7	6,7	6,7	,943**
Verenigd Koninkrijk	3,9	3,6	3,5	3,7	3,5	3,6	3,4	3,1	3,0	3,0	3,3	3,1	3,1	3,0	3,1	3,3	3,2	-,774**
Zweden				1,8	2,0	2,0	2,1	2,2	2,2	2,1	1,9	2,0	2,2	2,1	2,2	2,3	2,3	,571*
Zwitserland				2,5	3,0	3,0	2,8	2,6	3,0	3,1	3,5	3,4	3,5	3,5	3,6	3,5	3,3	,830**
N	12	12	12	17	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	17	

Bron: Eurostat (eigen calculaties).

* Correlatie is significant op het 0.05 niveau (2-zijdig). ** Correlatie is significant op het 0.01 niveau (2-zijdig).

Appendix 6

Overige sociale en persoonlijke dienstverlening in procenten van totale beroepsbevolking 25-64jr. 1992-2008

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Correlatie met jaar
België		3,7	3,7	3,6	3,7	3,8	3,8	3,8	3,5	3,8	4,0	4,0	3,9	3,9	3,9	4,2	4,0	,697**
Denemarken		4,5	4,1	4,1	4,8	4,5	3,9	3,9	4,6	4,6	4,6	4,7	5,1	4,9	5,2	5,1	5,2	,736**
Duitsland	4,4	4,5	4,7	4,9	5,1	4,9	5,0	5,2	5,3	5,4	5,5	5,3	5,3	5,8	5,6	5,3	5,4	,863**
Finland		4,7	4,9	4,7	4,9	4,8	4,9	5,2	5,1	5,0	5,4	5,4	5,3	5,4	5,4	5,3	5,4	,867**
Frankrijk		3,6	3,7	3,9	3,9	4,0	4,1	4,0	4,2	4,2	4,2	4,0	4,0	4,3	4,3	4,4	4,3	,834**
Griekenland	2,5	3,0	2,9	3,2	3,2	3,2	3,3	3,4	3,1	3,1	3,5	3,4	3,3	3,2	3,2	3,4	3,6	,710**
Ierland	3,5	5,1	5,3	5,5	5,4	5,5	4,5	4,5	4,4	4,4	4,6	4,2	5,0	4,7	4,6	4,5	4,5	-,230
IJsland				6,3	6,0	5,9	5,5	6,3	6,4	5,6	6,0	5,9	6,8	5,8	5,6	6,5	6,5	,197
Italië	3,9	3,6	3,8	4,0	4,1	4,0	4,1	4,1	4,1	4,2	4,3	4,3	4,4	4,6	4,9	4,9	4,7	,932**
Luxemburg	3,1	2,6	3,1	2,8	3,0	2,9	3,1	3,2	2,8	3,0	3,4	3,2	3,5	2,9	3,4	3,4	3,6	,689**
Nederland		3,5	3,6	3,9	3,8	4,1	4,2	4,2	4,2	4,4	4,0	4,4	4,1	3,8	3,9	4,6	4,4	,613*
Noorwegen				4,0	3,9	3,8	3,7	3,8	3,6	3,8	3,9	3,9	4,0	3,8	3,9	4,1	4,0	,404
Oostenrijk				4,0	4,0	4,0	4,2	4,2	4,4	4,1	4,0	4,5	5,0	4,4	4,6	4,9	5,0	,837**
Portugal		3,6	4,2	4,4	4,7	4,8	3,1	3,6	3,0	2,9	3,3	3,0	3,1	3,2	3,3	3,3	3,2	-,638**
Spanje	2,6	3,0	3,3	3,6	3,5	3,5	3,6	3,6	3,7	3,8	3,8	3,9	3,8	4,0	3,9	4,0	4,0	,870**
Verenigd Koninkrijk		4,4	4,7	5,0	4,8	4,8	4,9	4,8	5,2	4,9	4,9	5,1	5,1	5,0	5,2	5,2	5,1	,802**
Zweden				5,1	5,0	4,8	4,8	4,8	5,1	5,0	5,0	5,0	4,8	5,1	5,2	5,0	5,0	,165
Zwitserland				4,3	4,3	4,6	4,4	4,5	4,3	5,0	5,4	5,6	5,6	5,7	5,9	5,6	5,6	,904**
N	6	12	12	17	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	17	

Bron: Eurostat (eigen calculaties).

* Correlatie is significant op het 0.05 niveau (2-zijdig). ** Correlatie is significant op het 0.01 niveau (2-zijdig).